

τὴν περίοδον τῆς σωματικῆς ἀκμῆς, εἴτε περὶ ἐπιβολῆς καὶ ἀναγνωρίσεως, διόπειτα τὴν περίοδον τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς, τότε ἡ ἐπίτασις εἶναι τόσον κυριαρχούσα, ὅστε ἐπικαλύπτει τὰς ἄλλας τάσεις, εἴτε τὰς ὑποτάσσει.

‘Η ἀναγνώρισις τῶν ἀναπτυχθεισῶν δρμῶν δὲν πρέπει νὰ νοῆται ως κυρούσσα μίαν κατάτμησιν τῆς ψυχῆς εἰς μέρη παρατεθειμένα. ‘Η ψυχὴ ως ἐνότης συνεχῶς φέρει ἐν ἑαυτῇ πάσας τὰς δρμάς. ‘Ἐκάστοτε μία λαμβάνει ώφηλοτέραν τιμὴν καὶ δρᾶ. Άλλαι δύνανται νὰ εὑρίσκωνται εἰς συνεργίαν πρὸς τὴν δρῶσαν. “Οχι δύως πάντοτε. ‘Υπάρχουν περιπτώσεις καθ’ ἄς ἔχομεν καὶ ἀντενέργειαν ἀνωτέρων δρμῶν ἔναντι κατωτέρων, διόπειτα διάφορον λεπτομερέστερον εἰς τὰ κεφάλαια περὶ βουλήσεως καὶ περὶ προσωπικότητος.

II. ΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

A'. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ

Παρακολούθημα πάσης δρμῆς εἶναι, πλὴν ἄλλων, ἡ ἰκανοποίησις διὰ τὴν πλήρωσιν της καὶ ἡ δυσαρέσκεια διὰ τὴν παρεμπόδισιν της. Εἶναι τὸ συναίσθημα.

‘Η Ψυχολογία τῶν στοιχείων διμιλούσσα περὶ συναίσθημάτων μετέθετε τὴν ἀφετηρίαν των πρὸς τὰ ἔξω. ‘Η σημερινὴ τὰ θεωρεῖ ως ἔχοντα τὴν ρίζαν των ἐσωτερικῶν, ἀσχέτως τοῦ δτι διὰ νὰ ἀναφένοδην χρειάζεται ἐπαφὴ μετὰ τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος. Πᾶσα ἔμφυτος δρμή, εἴτε βιολογική, εἴτε κοινωνική, εἴτε πνευματική, δταν πραγματοποιήται γεννᾷ εύχαριστησιν, δταν δὲ παρεμποδίζεται γεννᾷ δυσαρέσκειαν. ‘Η ποιότης εύαρεσκείας ἢ δυσαρεσκείας εἶναι ἄλλη δι’ ἐκάστην δρμῆν, ἐξαρτωμένη ἐκάστοτε ἀπὸ τὴν δλότητα πρόσωπον εἰς ἥν ἀνήκει.

‘Η δοντότης ἀνθρωπος ἔχει τὴν ἴδιαιτερότητά της ἐν τῇ ἐσωτερικῇ της οὐσίᾳ, ἀλλὰ δὲν εἶναι κλειστὴ εἰς ἑαυτήν. ‘Έχει πορείαν ζωῆς ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ. Εἰς τὰ πλαίσια τῶν δύο τούτων συντεταγμένων ἐκπτύσσονται τὰ ἔμφυτα ἐνορμητικὰ στοιχεῖα. “Οτι ἡ πηγὴ τῶν συναίσθημάτων δὲν εἶναι ἐξωτερική, δείκνυται ἐκ τοῦ γεγονότος, δτι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν τὰ ἔξωθεν ἐρεθίσματα, π.χ. φαγητόν, ποτόν, καλή εἰδησις, ὠραῖον ἀντικείμενον, ἀλλ’ ἡ ἐσωτερική εἰσδοχή των νὰ εἶναι ἀρνητική, εἴτε λόγω διαφόρου προσανατολισμοῦ, εἴτε λόγῳ ψυχικῆς ἀμβλύτητος, παροδικῆς ἢ μονίμου.

Τὸ θέμα τοῦ συναίσθηματος κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν μόνον περιγραφικῶς θίγεται εἰς τὴν λυρικὴν ποίησιν. Εἰς τὸ δρᾶμα ἐπί-

σης παρίστανται τὰ σφιδρὰ ἀνθρώπινα πάθη. Η Φιλοσοφία, διεπομένη ἀπὸ ἔνα λογικισμὸν καὶ δίδουσα εἰς τὴν σοφίαν τὸ προβάδισμα ἐν τῇ πνευματικῇ αφαίρε, δλίγον ἀσχολεῖται περὶ αὐτῶν. Συχνὰ ἐκδηλοῦται μία τάσις ὑποτιμήσεως τοῦ ψυχικοῦ μας τούτου στοιχείου, προβαλλομένης τῇς ἀπαθείας ως καθήκοντος (Κυνικοί·Στωϊκοί).

Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, διτις ἐν τῇ Ρητορικῇ του μᾶς παρέχει τὴν πρώτην φιλοσοφικὴν θεώρησιν τῶν συναισθημάτων. Ἐκεῖ οὕτος διμιλεῖ περὶ παθῶν ψυχῆς, τὰ δικοῖα πρέπει νὰ ἀνακινῇ ὁ ρήτωρ, Υνα πειθῇ τοὺς ἀκραστὰς τοῦ ὑπὲρ τῶν ἴδεων του. Ως τοιαῦτα ἀναφέρει τὴν λύπην, τὴν ἥδονήν, τὴν δργήν, τὸν ἔλεον, τὸν φόβον, τὸ φιλεῖν, τὸ μισεῖν, τὸ νεμεσᾶν, τὸ αἰσχύνεσθαι, τὸν φθόνον, τὸν ἔγγλον¹. Λεπτομερέστερον ὁ Ἀριστοτέλης ἀσχολεῖται μὲ τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἥδονῆς. Τὴν δρίζει ως ψυχικὴν εὐφορίαν, ως «κίνησίν τινα τῆς ψυχῆς καὶ κατάστασιν ἀθρόαν καὶ αἰσθητὴν εἰς τὴν ὑπάρχουσαν φύσιν»². Ο δρος ἥδονή ἔχει παρ’ αὐτῷ εὐρύτατον περιεχόμενον. Αναγνωρίζει, διτις εἶναι ἐν χαρακτηριστικὸν ἀποδιδόμενον εἰς ποικίλας ψυχικὰς καταστάσεις. Σημειώνει, διτις ἥδον εἶναι «καὶ τὸ τιμωρεῖσθαι», «καὶ τὸ νικᾶν», «καὶ τὸ φιλεῖν», «καὶ τὸ φιλεῖσθαι», «καὶ τὸ θαυμάζεσθαι», «καὶ τὸ ταῦτα πράττειν», «καὶ τὸ μεταβάλλειν», «καὶ τὸ εὖ ποιεῖν», «καὶ τὸ εὖ πάσχειν», «καὶ τὸ μανθάνειν», «καὶ τὸ θαυμάζειν». Ως ἥδεα ἐπίσης μνημονεύει «καὶ πᾶν δὲν εὖ μεμιμημένον γέ, καὶ μὴ μὴ ηδὺ αὐτὸν τὸ μεμιμημένον». Ήδέα ἐπίσης εἶναι «αἱ περιπέτειαι», «καὶ τὸ παρὰ μικρὸν σώζεσθαι ἐκ τῶν κινδύνων». Προσέτι «πάντα τὰ συγγενῆ καὶ δμοια ἥδεα ως ἐπὶ τὸ πολύ, οἷον ἀνθρωπος ἀνθρώπῳ, ἵππος ἵππῳ καὶ νέος νέῳ». Ακόμη «καὶ τὸ ἄρχειν ηδιστον, καὶ τὸ σοφὸν δοκεῖν εἶναι ηδύ».

Η πρώτη ἔντονος προβολὴ τοῦ συναισθηματικοῦ μας κόσμου λαμβάνει χώραν διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, διτις τοῦτο τοπεθετεῖ ὑπεράνω πάσης σοφίας καὶ δρίζει τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ως συναισθηματικὴν κατὰ θεμελιακὸν λόγον. Αἱ συναισθηματικαὶ δυνάμεις, διτις ἀνεκίνησαν οἱ ίδρυται του, ωδήγησαν καὶ εἰς τὴν ἐπικράτησιν του ἐπὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ Λογικισμοῦ.

Κατὰ τοὺς γεωτέρους χρόνους ἐπαναπροβολὴ τοῦ συναισθήματος λαμβάνει χώραν διὰ τῆς πνευματικῆς κινήσεως τοῦ Ρωμαντισμοῦ, ἥτις ὑποδεικνύει ἐκ νέου τὴν κολόβωσιν τῆς ψυχικῆς ζωῆς διὰ τοῦ μονοπλεύρου δρθιλογισμοῦ. Αναγνωρίζεται πλέον, διτις τὸ γνῶ-

1. ‘Ἀριστοτέλους, Ρητορ. Β’, 1 - 7.

2. Αὐτόθι, Α’, 11.

ρισμα τοῦ εὐχαρίστου ἢ δυσαρέστου ὑπάρχει εἰς πᾶσαν ψυχικὴν ἐκδήλωσιν. Διαπιστοῦται δημος, δτι ὑπάρχει ποιοτικὴ διαφορὰ εἰς τοῦτο, ἀναλόγως τῆς δρμῆς τῆς δποίας ἔκαστον συναισθῆμα εἶναι παρακολούθημα. Ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης διαστέλλονται καὶ τὰ εἴδη τῶν συναισθημάτων. Ἡ μὲν δρμῇ πρὸς ἴκανοποίησιν δργανικῶν ἀναγκῶν ἀκολουθεῖται ἀπὸ στοιχειωδέστερα συναισθήματα, τὰ δργανικὰ καὶ σωματικά, ἢ τῆς σχέσεως πρὸς τὸ περιβάλλον καὶ τὰ συμβάντα του ἀπὸ τὰς συγκινήσεις, ἡ τοῦ δεσμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων προσώπων ἀπὸ τὰ κοινωνικὰ συναισθήματα, αἱ δὲ πνευματικαὶ ἀπὸ τὰ πνευματικά. Υπάρχει πολυειδεῖα συναισθημάτων ὡς θάλαμεν.

B'. ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

α'. Τὰ δργανικὰ συναισθήματα.

Ἡ στοιχειωδεστέρα ζῶνη συναισθημάτων ἐφάπτεται τῆς αἰσθήσεως. Εἶναι τὰ καλούμενα δργανικὰ συναισθήματα, δπως ὁ πόνος, ἡ πεῖνα, ἡ δίψα, τὸ ψυχος, ἡ θερμότης, ἡ ἀφροδίσειος αἰσθησις, ὁ κνισμός, ὁ γαργαλισμός, ὁ κορεσμός ἀπὸ φαγητὸν ἢ ποτόν, τὸ βάρος τοῦ στομάχου, ἡ ἀηδία, ὁ ἔμμετος, τὸ αἰσθῆμα ἀτμοσφαίρας εὐχαρίστου ἢ ἀποπνικτικῆς, ως καὶ τὰ ἀπὸ ποικίλας δομάς, γεύσεις, ήχους, χρώματα. Πάντα τὰ δεδομένα ταῦτα τῶν αἰσθήσεων δὲν ἔχουν μόνον ἀντιληπτικὸν περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ μίαν ἀπόχρωσιν εὐχάριστον ἢ δυσάρεστον. Εἶναι συναισθήματα στοιχειώδη, ἀναφερόμενα εἰς τὴν κατάστασιν καὶ δρους λειτουργίας διαφόρων δργάνων ἢ συστημάτων δργάνων.

Ταῦτα βιοθμεν οὐχὶ ὡς κατάστασιν τοῦ Ἐγώ μας, ἀλλ' ἐνδὲ μέρους τοῦ σώματος, δπου καὶ τὰ ἐντοπίζομεν. Ἐντεύθεν αἱ ἐκφράσεις «μοῦ πονεῖ τὸ πόδι», «μὲ πονάει», «μὲ διψάει», «μὲ τρώγει τὸ χέρι μου». Μόνον ἐάν θελήσωμεν, ἀπασχολοῦν τὸ Ἐγώ μας. «Οταν στρέφωμεν ἀλλαχοῦ τὴν προσοχήν μας, ἐλάχιστα τὰ ἀντιλαμβανόμεθα. Τότε λησμονοῦμεν καὶ πεῖναν καὶ δίψαν καὶ πόνον. Προσέτι ταῦτα δὲν βιοθνται δμοιομόρφως, ἀλλ' ἔχουν παραλλαγὰς ἀναλόγως τῶν προσώπων. »Ἀλλοι αἰσθάνονται ἀποστροφὴν δι' ἀλλο πρᾶγμα. Ὁ Ἱάπων τρώγει εὐχαρίστως τοὺς ἵχθυς ὁμούς, ἐνῷ πολλοὶ Εύρωπαῖοι τὸ ὁμὸν λεπτοκομμένον κρέας. Οἱ Ἰταλοὶ τρώγουν βατράχους, οἱ Γάλλοι ἵππους, οἱ Ἰρλανδοὶ δνους καὶ οἱ Ἀραβες καμήλους.»

Τὰ δργανικὰ συναισθήματα γεννοῦν κυρίως πόνον ἢ παχυλήν ἡδονήν, αἰσθητὴν καὶ εἰς τὰ ζῶα, εἰς τὰ βοσκήματα, κατὰ τὴν ἐκφρασιν τοῦ Ἡρακλείτου. Οὕτε βάθος ἔχουν, οὕτε διάρκειαν ἀπηχή-

σεως. Ἡ ἀπανάληψίς των ἀμβλύνει τόσον τὴν καλήν, ὅσον καὶ τὴν κακήν ἐντύπωσιν.

β'. Τὰ σωματικὰ συναισθήματα.

Μία δλόκληρος κατηγορία συναισθημάτων ἀναφέρεται εἰς τὴν κατάστασιν οὐχί ἐνδού μόνου δργάνου, ἢ συστήματος δργάνων, ἀλλ' δλοκλήρου τοῦ σώματος. Εἶναι τὰ καλούμενα σωματικὰ συναισθήματα.

Ἡ εὔεξις ἢ καχεξία, ἡ δύναμις ἢ ἀδυναμία, τὸ σφρίγος ἢ ἡ ἀτονία, ἡ ἔντασις ἢ χάλασις, ἡ νωχέλεια ἢ κινητικότης, ἡ εὔφορία ἢ δυσφορία, ἡ εύθυμία ἢ ἀθυμία, ἡ ἐλαφρότης ἢ βαρύτης, ἡ ζωτικότης ἢ ἔξαντλησις, ἡ κόπωσις ἢ ἀνάπτασις, ἡ νεότης ἢ γῆρας, ἡ ύγεια ἢ ἀσθέγεια καὶ ἄλλα ἀνάλογα εἶναι αἱ ποικιλίαι τῶν σωματικῶν συναισθημάτων. Τὸ τελευταῖον ζεύγος ύγεια-ἀσθένεια εἶναι τὸ περιλαμβάνον τὸ μέγα πλῆθος παραλλαγῶν, τὸ ἐκτιθέμενον εἰς τὰς περιγραφὰς τόσον τῆς Λογοτεχνίας, ὅσον καὶ τῆς Ὑγιεινῆς καὶ τῆς Παθολογίας.

Ἐκαστον σωματικὸν συναισθῆμα δὲν εἶναι τὸ ἄθροισμα τῆς καταστάσεως καὶ τῆς λειτουργίας τῶν διαφόρων περιοχῶν τοῦ δργανισμοῦ, ἀλλὰ κάτι ἐνιαῖον καὶ διάφορον ἀπὸ ταύτας. Συχνά μοιδ συμβαίνει νὰ ἔχω ἐν συναισθήμα εὔεξιας, ἐνῷ αἰσθάνομαι τοπικὸν πόνον κάπου εἰς τὸ σῶμα μου. Ἀντιθέτως δύναμαι νὰ αἰσθάνωμαι εύχαριστησιν ἀπὸ ἐν ὥραιον φαγητὸν ἢ ποτόν, καίτοι αἰσθάνομαι ἐαυτὸν συνολικῶς ὡς καταπεπτωκότα.

Σωματικὰ συναισθήματα ἔχουν καὶ τὰ ζῶα. Δύναμαι νὰ ἔδω διὰ τῶν ἑκδηλώσεών του κατὰ πόσον εἰς ἵππος ἢ εἴς κύων εἶναι σφριγηλός ἢ καταπεπονημένος, νέος ἢ γέρων, ύγιης ἢ ἀσθενής. Εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰ συναισθήματα ταῦτα ἐμφανίζονται σχετικῶς δημοτομόρφως εἰς ὅλα τὰ ἄτομα.

γ'. Άι συγκινήσεις καὶ ἡ ἑκδήλωσίς των.

Μία τρίτη κατηγορία συναισθημάτων εἶναι τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν πορείαν τῆς ζωῆς μας ἐν σχέσει πρὸς τὸ περιβάλλον καὶ τὰς περιστάσεις. Εἶναι αἱ συγκινήσεις. Ταῦτα ουνάπτονται πρὸς τὴν βιολογικὴν ὁρμὴν τῆς ἀποφυγῆς κινδύνων, ἀλλ' ὅχι μόνον μὲ ταύτην. Εὑρίσκονται εἰς τὰ δρια τοῦ βιολογικοῦ καὶ τοῦ ψυχικοῦ. Εἶναι κίνησις ἐνιαῖα τῆς σωματοψυχικῆς μας ὑποστάσεως, ἀναλόγως τῶν ἔξωτερικῶν δρων καὶ τῶν τυχῶν ζωῆς.

Αι άποχρώσεις των είναι πλείονες. Διακρίνονται τρία βασικά ζεύγη συγκινήσεων, ή χαρά - λύπη, ή δργή - φόβος, ή άγάπη - άποστροφή, είς έκαστον τῶν δποίων ύπαγονται πολλά ἐπὶ μέρους δμοια.

Η χαρὰ ἐπακολουθεῖ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἐπιδιώξεων μας καὶ τὴν ἐν γένει εύδησιν τῆς ζωῆς μας. Η ἐπιτυχία δύναται νὰ ἀναφέρεται εἰς θλικά, βιολογικά ή πνευματικά ζητήματα. Χαίρουν δὲ νέος δστις ἐπέτυχεν εἰς ἔξετάσεις, ή μήτηρ ήτις βλέπει τὸ τέκνον της νὰ ἀγαπτύσσεται κανονικῶς, ο δριμός ἀνήρ δστις ἐπιτυγχάνει εἰς τὸ ἐπάγγελμά του. Η χαρὰ είναι ἄσχετος πρὸς τὸ κέρδος. Προτιμᾶται ή ἐπιτυχία χάριν αὐτῆς ταύτης τῆς ἐπιτυχίας. Χαρὰν δμοίως παρέχουν τὰ παιγνίδια καὶ οἱ ἀγῶνες, εἴτε ἀθλητικοὶ εἴτε πνευματικοὶ. Αι διαβαθμίσεις τῆς χαρᾶς ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν ἀπλῆν **Ικανοποίησιν** διὰ νὰ φθάσουν μέχρι τοῦ **ἐνθουσιασμοῦ**. Εἶδος εύχαριστου διαθέσεως είναι ή **ἔλπις**, ή ἀκολουθοῦσα τὴν σκέψιν, δτι ή ἐπιτυχία τῶν ἐπιδιώξεων μας είναι πιθανή. Η **ἐκπληξίς** (*surprise*) είναι συγκίνησις προκαλούμένη ἀπὸ εύχάριστον συμβάν, τὸ δποίον δὲν ἀνεμένετο. Η **προσδοκία** είναι ή εύχάριστος διάθεσις διὰ τι, τοῦ δποίου ή πραγματοποίησις θεωρεῖται βεβαία.

Λύπη είναι διάθεσις ἀκολουθοῦσα τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἐπιδιώξεων μας καὶ τὴν ἐκ συμβάντων διαταραχῆν τῆς πορείας τῆς ζωῆς μας. Αὕτη ποικίλλει ποιοτικῶς, ἀναλόγως δν πρόκειται δι' θλικὴν ἀπώλειαν, διὰ βλάβην σωματικήν, ή δι' ἀποτυχίαν προσωπικῶν ἐπιδιώξεων. Αι διαβαθμίσεις της ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν ἀπλῆν δυσαρέσκειαν διὰ νὰ προχωρήσουν εἰς τὴν στενοχωρίαν, λύπην, πικρίαν, θλῖψιν, δδύνην, ἀπελπισίαν. Η **κατάπληξις** είναι λύπη προκαλούμένη ἀπὸ ἀποτυχίαν μὴ ἀναμενομένην, Η **ἀπογοήτευσις** ἀκολουθεῖ, δταν συμβαίνῃ τὸ ἀντίθετον τῶν ἔλπιζομένων. Η **ἐγκαρτέρωσις** (*résignation*) είναι κατάστασις λύπης συνοδευομένη ἀπὸ υποταγὴν εἰς συμβάσαν ἀποτυχίαν, θεωρουμένην ως ἀναπόφευκτον καὶ μοιραίαν. Η λύπη ἐν σχέσει πρὸς τὴν χαρὰν παίζει ρόλον ἀνάλογον πρὸς τὸν τῆς σκιδᾶς διὰ τὸ φῶς εἰς τὸν πίνακα τῆς ζωῆς μας, ἐνισχύουσα καὶ αὐξάνουσα τὸ βάθος εύαισθησίας διὰ τὴν χαράν. Ζωὴ γνωρίσασα ἀποτυχίας καὶ λύπας ἔχει μεγαλύτερον βάθος ἐκείνης, ήτις υπῆρξεν ἀδιατάρακτος. Η τελευταία ἐμφανίζει ριχότητα βιώσεων, διὸ καὶ οἱ λογοτέχναι υμνούμεν τὸν πόνον διαμορφωτὴν τῆς ψυχῆς.

Δργή είναι τὸ ἐπακόλουθον τῆς ἀδίκου παρεμβολῆς ἐμποδίων εἰς τὰς ἐπιδιώξεις μας. Αναλόγως τοῦ δν τὰς ἐμπόδια είναι θλικά, βιολογικά ή ήθικά, ἔχομεν καὶ τὴν ποιότητα δργῆς. Η θική δργή είναι ή ἐναντίον προσωπῶν κακῶν, ἀδίκων, περιφρονητῶν, ψευδῶν, ἐκπροσώπων δλεθρίων ίδεων. Αι διαβαθμίσεις τῆς δργῆς **ἀρχί-**

ζουσαι ἐκ τῆς ἀποδοκιμασίας, δυσανασχετήσεως καὶ δυσφορίας φθάνουν μέχρι τῆς ἔξεγέρσεως καὶ τάσεως πρὸς ἐπίθεσιν. Αὕτη εἰς τὰς ἐντονωτέρας βαθμίδας συνοδεύεται ἀπὸ εὑάρεστον διάθεσιν, ἀπὸ βίωσιν δυνάμεως ἀπὸ ἐπιθυμίαν καὶ πρόγευσιν τῆς νίκης. Δι' ὃ καὶ θεωρεῖται γνώρισμα ἀνδρισμοῦ καὶ μήτηρ τοῦ θάρρους. Τοῦτο εἶναι τόσον μεγαλύτερον, δσον συνυπάρχει μετὰ συνειδήσεως περὶ ἀδικίας καὶ προσβολῆς τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἀρχούσης ἡθικῆς τάξεως καὶ δίκης¹. Τὸ θάρρος εἶναι καθαρῶς ψυχικὸν στοιχεῖον. Δὲν ἔξαρταί ἀπὸ τὴν σωματικὴν δύναμιν καὶ ρωμαλεότητα. "Ἐρευναὶ γενόμεναι κατὰ τοὺς τελευταίους πολέμους κατέδειξαν, δτὶ ἄτομα ἀθλητικοῦ τύπου ἐδειχθησαν εἰς τὰς μάχας δειλοί, ἐνῷ ἄλλα λεπτοφυῆ καὶ ύπερευαίσθητα ἀνεδειχθησαν ἥρωες².

Ο φόβος εἶναι συγκίνησις ἐξ ἐπικειμένου κινδύνου, νοούμένου ως μή δυναμένου νὰ ἀντιμετωπισθῇ. Οὗτος δύναται νὰ ἀναφέρεται εἰτε εἰς ὄλικὰ συμφέροντα, εἴτε εἰς τὴν ὑγείαν μας, εἴτε εἰς τὴν ζωὴν μας, εἴτε εἰς τὴν ὑπόληψίν μας ἐν τῇ κοινωνίᾳ, εἴτε εἰς τὰς πεποιθήσεις μας. Ἐντεθεν δ φόβος διαφέρει κατὰ τὸ περιεχόμενον. Αἱ διαβαθμίσεις του κλιμακούνται ἀπὸ τῆς ἀπλῆς ἀνησυχίας, ταραχῆς, ἀναστατώσεως, μέχρι τῆς ἀγωνίας, τοῦ τρόμου, τῆς φυγῆς, τοῦ πανικοῦ.

Η αγάπη ἀκολουθεῖ τὴν συνειδησιν, δτὶ ἐν πρᾶγμα ἢ πρόσωπον εἶναι τῆς προτιμήσεως μας.³ Ο δρός προέρχεται ἐκ τοῦ ἄγαμαι (θάυμαζω). Τὰ προτιμώμενα δύνανται νὰ εἶναι πράγματα, εἴτε χρήσιμα, εἴτε ὀραῖα, εἴτε συνδεδεμένα ἀπλῶς μὲ τὴν ζωὴν μας. Εἶναι προσέτι πρόσωπα καὶ ἰδέαι. Αἱ διαβαθμίσεις της βαίνουν ἀπὸ τοῦ ἀπλοῦ ἐνδιαφέροντος μέχρι τὸ πόθου καὶ τοῦ θαυμασμοῦ. Η πρὸς τὰ πράγματα ἀγάπη γεννᾷ τὴν ἐπιθυμίαν κτήσεως καὶ διατηρήσεως. Η πρὸς τὰ πρόσωπα τὴν τοῦ δεσμοῦ. Κατ' αὐτὴν λαμβάνει χώραν μετάθεσις εἰς τὴν ξένην ψυχικὴν ζωὴν. Εἶχε δίκαιον δ Αὔγουστῖνος, δταν ἐτόνιζεν δτὶ « *Res tantum cognoscitur quantum diligitur* ».

Η ἀποστροφὴ εἶναι μή συγκατάθεσίς μας διὰ πράγματα, πρόσωπα, πράξεις, ἰδέας. Ποιοτικῶς ποικίλλει ἀναλόγως τοῦ ἀντικειμένου. "Ἔχομεν ἀποστροφὴν πρὸς ὀρισμένα εἰδη τροφῆς, πρὸς ἀκαθαρσίαν, πρὸς ἀσθενεῖς, πρὸς ἀσχήμους, πρὸς ἡθικῶς ἀνωμάλους, πρὸς μή δμοιάζοντας μὲ ἡμᾶς. Συχνὰ ἔχομεν ἀποστροφὴν πρὸς ἐν

1. « Θαρραλέον γὰρ ἡ δργή, τὸ δὲ μὴ ἀδικεῖν ἀλλ' ἀδικεῖσθαι δργῆς ποιητείαν, τὸ δὲ θεῖον ὑπολαμβάνεται βοηθεῖν τοῖς ἀδικουμένοις ». Ἀριστοτέλους Ρητορικὴ B 5 1383 α 16 - 1383 β 9.

2. Παραβ. *Huet - Voisenel*, Le courage, Paris, 1917.

άτομον μόλις τοῦ ρίψωμεν τὸ πρῶτον βλέμμα. Μετ' αὐτῆς συνδέονται στοιχεῖα τόσον βιολογικά, δύον καὶ κοινωνικά. Ἐπίσης στοιχεῖα ἔξ αναμνήσεως, δύος δύμοιστης πρὸς πρόσωπα ἀποκρουστικά ποὺ ἐγνωρίσαμεν. Αἱ διαβαθμίσεις της χωρούντος ἀπὸ τῆς ἀπλῆς ἀποφυγῆς, ἀποκρούσεως, ἀηδίας, μέχρι τῆς ἔχθρας καὶ τοῦ μίσους. Ἡ ἀποστροφὴ ἀναφέρεται εἰς πράγματα τὰ δποῖα δὲν μᾶς βλάπτουν ἀμέσως. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διαφέρει τῆς δργῆς¹.

Αἱ δύμεις μίας εἶναι συγκινήσεις καθ' ἃς ἔχομεν συνεμφάνισιν καὶ τῶν δύο μελῶν ἐκάστου τῶν μνημονευθέντων βασικῶν ζευγῶν, ἥτοι χαράν καὶ λύπην, δργὴν καὶ φόβον, ἀγάπην καὶ μῖσος. Ὁ "Ομηρος ἥδη γνωρίζει τὸ «κλαυσιόν γελῶν»², δὲ Σωκράτης ἀναφέρει τὸ «ἥδον» καὶ «λυπηρόν» ὡς πηγάζοντα ἐκ μιᾶς κορυφῆς³, δὲ Δατίνος ἐλεγειακὸς ψάλλει τὸ «οδὶ et απὸ». Μία λαϊκὴ παροιμία ἀναφέρει:

«Οὕτε γάμος χωρὶς κλάματα
οὕτε κηδεία χωρὶς γέλια».

Σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν συγκινήσεων εἶναι ποικίλαι. Αὗται ἐπιφέρουν μεταβολὴν τοῦ μυϊκοῦ τόνου, μίαν ύπερτονίαν, ἢ υποτονίαν, ἥτις διαχέεται εἰς πολλὰς δμάδας μυῶν, προκαλούντων τὰς τυπικὰς ἐκφραστικὰς κινήσεις. Ἡ διάχυσις δύναται νὰ γίνῃ πρὸς τοὺς περικεχαρακμένους μῆς καὶ νὰ προκληθοῦν γέλως, φωναί, οἰμωγαί, λυγμοί, τρόμος, φρικίασις, τραυλισμοί, σπασμοί. "Αλλοτε διαχέεται πρὸς τοὺς λείους μῆς, τοὺς ρυθμίζοντας τὴν φυτικὴν ζωὴν τοῦ στομάχου, τῶν ἐντέρων καὶ τῆς κύστεως. "Αλλοτε πρὸς τοὺς μῆς τῶν αἷμοφόρων ἀγγείων, δτε προκαλεῖται διὰ συστολῆς ἢ διαστολῆς τούτων ἐρυθρότης ἢ ώχρότης. "Αλλοτε πρὸς τοὺς μῆς τοὺς κανονίζοντας τὰς ἐκκρίσεις, δτε προκαλοῦνται δάκρυα, σίελος, ίδρως, πολυουρία, αὖξησις σακχάρου κλπ. Ἡ κινητικὴ διάχυσις δὲν γίνεται δμοιομόρφως, ἀλλ' ἐκλεκτικῶς, ἀναφερομένη κατὰ τὰς περιστάσεις εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἀλλην δμάδα μυῶν. Ἐντεῦθεν ἔχομεν πολυαριθμούς ποικιλίας τῶν ἐκφραστικῶν κινήσεων τῆς συγκινήσεως.

"Ο πόνος προκαλεῖ κινήσεις ἀμύνης καὶ ἀποδιώξεως τῆς ἐνοχλήσεως, φωνὰς καὶ τυπικὰς μιμικὰς κινήσεις, ἀλλοίωσιν τοῦ ρυθμοῦ τῶν σφυγμῶν, πτῶσιν τῆς ἀρτηριακῆς πιέσεως, ψύξιν τοῦ δέρματος, ἀτα-

1. «Καὶ τῇ μὲν δργῇ ἀεὶ περὶ τὰ καθ' ἔκαστα, οἷον Καλλίαν ἢ Σωκράτην, τὸ δὲ μῖσος καὶ πρὸς τὰ γένη τὸν γέροντα κλέπτην μισεῖ καὶ τὸν αυκοφάντην ἀπασχεῖ». Ἀριστοτ. Ρητορ. B 4 1382 α 5 - 7.

2. Z 485.

3. Φαίδων 60 B.

ἔιαν τῆς ἀναπνοῆς, ἐλάττωσιν ἢ παῦσιν τῶν ἐκκρίσεων, τῆς δρέξεως καὶ τῶν δξειδώσεων.

‘Η χαρὰ προκαλεῖ ὑπερτονίαν μὲ συναίσθημα δυνάμεως, αὕησιν τῆς ἐνεργητικότητος, αὔξησιν τῆς ἀρτηριακῆς τάσεως καὶ τῆς κυκλοφορίας, ἀκολουθούμενα ἀπὸ φωνᾶς, γέλωτας, φόσματα, χειρονομίας, πηδήματα, χειροκροτήματα, λάμψιν τῶν δφθαλμῶν, ζωηρότητα τοῦ προσώπου, εὐθυτενὲς ἀνάστημα, βάδισμα ταχὺ καὶ ἐλαστικόν. ‘Η λύπη ἀντιθέτως προκαλεῖ χαλάρωσιν καὶ πτῶσιν τοῦ μυϊκοῦ τόνου, ἥτις δύναται νὰ φθάσῃ μέχρις ἀδυναμίας νὰ σταθῇ τις δρθιος. «Ἐκόπηκαν τὰ σόδια μου» λέγει ὁ λαός. Προκαλεῖ προσέτι θρήνους, δάκρυα, οἰμωγάς καὶ γόους.

‘Η δργὴ ἔμφαντζει ὑπερτονίαν καὶ συναίσθημα τάσεως γενικευούμενης εἰς δλόκληρον τὸ μυϊκὸν σύστημα, αὔξησιν τοῦ σακχάρου εἰς τὸ αἷμα καὶ αὔξησιν τῶν καύσεων, σύσπασιν τῶν μυῶν καὶ αὐτόματον σύσφιξιν τῶν γρόνθων μὲ παρόρμησιν πρὸς κίνησιν ἐπιθετικήν ἢ πρὸς ὅβρεις κατὰ τοῦ ἀντιπάλου. Διὰ τῶν τελευταίων θεωρεῖται, δτι γίνεται θυμικὴ ἀποφόρτωσις προκαλούμενα τὴν χαλάρωσιν τῆς συγκινήσεως. Μελέται γενόμεναι ἐπὶ τῶν ἀντιδράσεων τῆς σιωπηλῆς δργῆς διεπίστωσαν εἴτε βλάβας δργανικάς τοῦ δργιζομένου, εἴτε δλίσθησιν πρὸς τὸ ἔγκλημα ἢ τὴν αὐτοκτονίαν. Οἱ σιωπηλοὶ Ἰάπωνες συχνὰ εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην αὐτοκτονοῦν, ἐνῷ οἱ θορυβώδεις Μεσογειακοὶ καὶ οἱ Σημῆται πάσχουν δλιγωτέρας βλάβας.

‘Ο φόβος ἀντιθέτως γεννᾷ ἀταξίαν τοῦ μυϊκοῦ τόνου, προκαλεῖ ωχρότητα, φρικίασιν, τρομάδη κατάστασιν, ἀρρυθμίαν τῶν ἐκκρίσεων, συστολὴν τοῦ δλου σώματος, κύρτωσιν, ἀδυναμίαν βαδίσματος καὶ κινήσεων, ἀλλοίωσιν τῆς συνθέσεως τοῦ αἵματος, «τὸ αἷμα μου ἔγινε νερὸ» λέγει ὁ λαός, λεύκανσιν τῶν τριχῶν, θάνατον.

‘Η ἀγάπη προκαλεῖ γαλήνην καὶ ἡρεμίαν, ἵλαρότητα καὶ φωτισμὸν τοῦ προσώπου, τάσιν παραμονῆς καὶ διατηρήσεως τοῦ ἀγαπωμένου. ‘Η ἀποστροφὴ ἀντιθέτως προκαλεῖ τάσιν ἀποχωρήσεως ἢ ἀπαλλαγῆς ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ ἀπέχθοδος καὶ ἀποκρουστικοῦ. Αἱ δύο τελευταῖαι συγκινήσεις ως ἔγγίζουσαι τὰς ὑψηλοτέρας πνευματικάς σφαίρας εἶναι δλιγώτερον θορυβώδεις.

‘Εκδηλώσεις ἴδιαζουσαι μόνον εἰς τὸν ἀνθρώπον διὰ πλεονας συγκινήσεις εἶναι τὰ δάκρυα καὶ ὁ γέλως, ‘Αμφοτέρας δὲν τὰς συναντῶμεν εἰς τὰ ζῶα. ‘Ως μόνη ἔξαίρεσις ἀναφέρεται ἐν εἴδος Ἰνδικῶν ἐλεφάντων, οἵτινες κλαίουν μὲ δάκρυα, δταν συλλαμβάνωνται αἰχμάλωτοι.

Τὰ δάκρυα προκαλούνται καὶ ἀπὸ χαράν καὶ ἀπὸ λύπην καὶ

ἀπὸ δργήν. Οἱ ιθαγενεῖς τῶν νήσων Ἀνδαμάνων εἰς τὰς Ἰνδίας καὶ οἱ Μαορὶ εἰς τὴν Νέαν Ζηλανδίαν χύνουν ἀμοιβαίως ἄφθονα δάκρυα, δταν συναντῶνται μετὰ φίλων των, τοὺς δποίους δὲν εἶχον ᾔδει ἐπὶ μακρόν. Τὸ αὐτὸ πράττουν δμαδικῶς αἱ φυλαὶ των, δταν, εύρισκομεναι εἰς πόλεμον μεταξύ των, συνάπτουν ἐν τέλει εἰρήνην.

Τὰ δάκρυα χημικῶς μὲν συνίστανται ἐξ ὕδατος καὶ ωρισμένων ἀλάτων, ψυχικῶς δμως ἡ σημασία των εἶναι τόσον μεγάλη καὶ ἔχει τόσην ἔκτασιν, δτε ἡ τέχνη τοῦ λόγου νὰ χρειάζεται τοὺς λεπτοτέρους καὶ βαθύτερους συμβολισμοὺς διὰ τὴν ἔκφρασιν των." Εχομεν τὸ θαλερὸν δάκρυ, τὸ πικρόν, τὸ θερμόν, τὸ «μαύρο δάκρυ», τὸ μητρικὸν δάκρυ τὸ Ισοφαρίζον φιλοδοξίας καὶ ἔξοργισμούς, τὰ δάκρυα τῆς κατανύξεως, τῆς μεταμελείας, τῆς συγγνώμης, ἀλλὰ καὶ τὰ δάκρυα χαρᾶς καὶ εύτυχίας.

‘Ο γέλως προκαλεῖται ἀπὸ πλείονας λόγους.’ Απὸ χαράν, ἀπὸ ἀγάπην, ἀπὸ νεότητα καὶ ὑπερεκχείλισιν ζωῆς, ἀπὸ εὔεξιαν καὶ δύειαν. Τὰ κανονικὰ βρέφη μαιδιοῦν εἰς πᾶν βίωμα. Οἱ παῖδες καὶ οἱ νέοι γελοῦν εύκόλως καὶ πρέπει νὰ γελοῦν. Κατὰ τὰ παιγνίδια των ἡ ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία τῶν σχεδιασθέντων καὶ ἐπιχειρηθέντων συνοδεύεται ἀπὸ γέλωτας. ‘Επίσης γελοῦν, δταν καταπαύσῃ ἡ πίεσις ἐπὶ τῶν περορμήσεων των. Μετὰ τὸ τέλος τῶν μαθημάτων ἔξερχόμενοι τῶν τάξεων γελοῦν τόσον θορυβωδέστερον, δσον ἡ σχολικὴ πειθαρχία ἥτο πιεστικωτέρα καὶ τὸ μάθημα πληκτικώτερον. Οἱ φοτηταὶ πράττουν τοῦτο σπανιότερον, διότι ἡ προσέλευσίς των εἶναι ἔκουσια.

Γέλωτα προκαλοῦν καὶ μηχανικὰ αἴτια. ‘Ο γαργαλισμὸς τὸν προκαλεῖ ἀνταγακλαστικῶς. ’Επίσης ωρισμέναι τοξικαὶ ούσιαι, δπως τὸ hachich, τὸ kawa καὶ ἄλλα, ωρισμέναι ἀσθένειαι, δπως ἡ ἐγκεφαλῖτις, ἡ γενικὴ παράλυσις, τέλος ωρισμέναι ψυχῶσεις.

Τὸ κωμικὸν συνοδεύεται ἀπὸ γέλωτα, ως ἐπακολούθημα τῆς νοητικῆς μας ἐνεργείας. Τὸ ἀπροσδόκητον, τὸ μὴ ἀναμενόμενον, τὸ διφορούμενον, τὸ μηχανοποιημένον καὶ διαφεύγον τὸν ἔλεγχον τῆς βουλήσεως εἶναι πηγαὶ κωμικοῦ γέλωτος, δστις μαρτυρεῖ τὴν σύνδεσιν τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ.

Αἱ ἐκφραστικαὶ κινήσεις τοῦ προσώπου εἶναι αἱ κατ’ ἔξοχὴν ἀποκαλύπτουσαι τὰς διαφόρους συγκινήσεις. Αὗται ἐμελετήθησαν ἦδη ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Αἱ αψεθυμίαι καὶ σφοδραὶ συγκινήσεις ἐμφανίζονται ισχυροτάτας σωματικὰς ἀπηχήσεις, οὐχὶ μόνον βλαπτικάς. Πρόσωπα διποστάντα βαθεῖαν θλῖψιν ἢ τρόμον ἐλευκάνθησαν ἐντός μιᾶς νυκτός.

Στρατιώται καταχωσθέντες ύπό δύτηδων ύπέστησαν ἐντόνους νευρώσεις. "Ατομα παραστάντα εἰς συγκλονιστικά ἀτυχήματα ἀπώλεσαν τὴν φωνήν των. Αἴφνιδια ἀγγέλματα καὶ συναντήσεις προσφιλῶν προσώπων ἢ μὴ ἀναμενόμεναι ἔπιτυχίαι προεκάλεσαν τὸν θάνατον. Ἡ περίπτωσις τοῦ Διαγόρεω, περὶ τοῦ δποίου παραδίδεται, δτὶ ἀπέθανεν ἐν Ὀλυμπίᾳ, δτε ἐφέρετο ἐπὶ τῶν δύμων τῶν νικητῶν υἱῶν του, δὲν εἶναι μοναδικῇ.

Κατὰ τὸ 1938 εἰς χωρίον τῆς περιοχῆς Ἀμμοχώστου τῆς Κύπρου κατὰ τὴν τελετὴν γάμου ἀπέθανεν δι γαμβρὸς ἐκ συγκινήσεως, δτε μόλις μετὰ δεκαετίαν εἶχεν ἔπιτύχει τὴν συγκατάθεσιν τῶν γονέων τῆς νύμφης. Κατὰ τὸ 1950 ἐπὶ 700 ἐκδρομέων Ἐλληνοαμερικανῶν, ἐλθόντων μετὰ πολυχρόνιον ἀποδημίαν ἵνα ἐπισκεφθοῦν τὰς γενετερας των, ἀπέθανον 4 ἐκ συγκινήσεως, ἐκ τῶν δποίων εἰς κατὰ τὸ ταξείδιον παλινοστήσεως. Εἰς χωρίον τῆς Χαλκιδικῆς πατήρ ἔχων υἱὸν στρατιώτην εἰς τὸ ἐκστρατευτικὸν σῶμα τῆς Κορέας, διὰ τὸν δποῖον ἐκ λάθους εἰδοποιήθη, δτὶ εἶχε φονευθῆ ἐκεῖ, δταν τὸν εἶδε ἐπιστρέψαντα, ἀπέθανεν ἐκ συγκοπῆς.

"Ἔχομεν δύμως καὶ εὐεργετικάς ἐπιδράσεις τῶν σφοδρῶν συγκινήσεων. "Ηδη δ Ἡρόδοτος μνημονεύει, δτὶ δ Ἄτυς δ υἱὸς τοῦ Κροῖσου εἶχε γεννηθῆ ἄφωνος. "Οτε δύμως κατὰ τὴν ἀλωσιν τῶν Σάρδεων ύπό τοῦ Κύρου εἶδε Πέρσην ἐφορμῶντα ἐκ τῶν δπισθεν νὰ φονεύσῃ τὸν πατέρα του, τὸν δποῖον δὲν ἐγνώριζεν δ στρατιώτης, δτὶ ἥτο δ βασιλεύς, ἐφώναξεν «"Ωνθρωπε μὴ κτείνε Κροῖσον»¹. "Εκτοτε δύμλει κανονικῶς.

Κατὰ τοὺς τρομεροὺς σεισμοὺς τῆς Λισαβῶνος τοῦ 1755 ἀναφέρονται περιπτώσεις καθ' ἃς παραλυτικοὶ ἡγέρθησαν καὶ ἐβάδιζον. Κατὰ τὸ 1956 εἰς χωρίον τῆς περιοχῆς Φλωρίνης γέρων, δστις εἶχε καταστῆ κωφάλαλός ἐξ ἐκρήξεως δύτηδος κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον, ἀνέκτησε τὴν φωνήν του καὶ τὴν ἀκοήν του, μόλις ἔλαβεν ἐπιστολὴν τῶν τέκνων του ἐκ Καναδᾶ, δτὶ δ ύπό τῶν συμμοριτῶν ἀπαχθεὶς μικρότερος υἱὸς του κατόπιν ἐνεργειῶν τοῦ Διεθνοῦς Ἐρυθροῦ Σταυροῦ εἶχεν ἀφεθῆ ἐλεύθερος καὶ εἶχε φθάσει εἰς τοὺς ἀδελφούς του.

Αἱ συγκινήσεις εἶναι τὸ στοιχεῖον τὸ μαρτυροῦν τὴν σύναψιν τῆς σωματικῆς καὶ ψυχικῆς μας υποστάσεως εἰς ὀλότητα καὶ ἐνότητα. "Ἀποτελοῦν τοὺς φύλακας οἵτινες εἰδοποιοῦν περὶ τῆς πορείας τῆς ὅλης ζωῆς μας ἐν τῷ περιβάλλοντι καὶ ἀλλοτε μὲν κηρύττουν συναγερμὸν πρὸ τῶν ἐμποδίων καὶ κινδύνων, ἀλλοτε δὲ ἐκφράζουν, δτὶ

1. Ἡροδ. Α 85.

ἡ ζωὴ βαίνει ἐπιτυχῶς ἐκδιπλουμένη. Δὲν ἔξαρτωνται δύμως μὲν ἀπόλυτον ἀναγκαιότητα καὶ μηχανικότητα ἀπὸ τὰ ἔξωτερικά αἴτια, διότι δυνάμεθα διὰ τῆς βουλήσεως νὰ κυριαρχῶμεν τούτων. Γνώρισμα ἀκριβῶς ἴσχυρᾶς προσωπικότητος εἶναι ἡ κυριαρχία ἐπὶ τῶν συγκινήσεων.

δ'. Τὰ κοινωνικὰ συναισθήματα.

Κοινωνικὰ συναισθήματα εἶναι τὰ γεννώμενα ἐκ τῆς πραγματοποίησεως ἢ μὴ τῶν κοινωνικῶν δρμῶν. Ταῦτα εἶναι τὰ κυρίως κοινωνικά, τὰ συμπαθητικά, τὰ τῆς δράσεως καὶ δημιουργίας, τὰ τῆς τιμῆς καὶ ἀναγνωρίσεως καὶ τὰ τῆς ἀφοσιώσεως καὶ ὑπακοῆς.

1. Τὰ κυρίως κοινωνικὰ συναισθήματα. Ἐκ τῆς συμβιώσεως μετ' ἄτομων ἢ δμάδων, ἐκ τῆς ἀμοιβαίας ἀνακοινώσεως ίδεων καὶ ἐντυπώσεων γεννῶνται συναισθήματα ίδιαζοντα. Εἶναι παρακολουθήματα τῶν θρμῶν πρὸς κοινωνίαν, πρὸς ἀνακοινωσιν καὶ πρὸς μίμησιν. Στοιχειωδεστέρα μορφὴ τούτων εἶναι τὰ ἐκ τῆς ἀπλῆς γνωριμίας, εἰς τὴν δποίαν ἀκολουθοῦν τὰ τοῦ ψυχικοῦ δεσμοῦ καὶ τῆς φιλίας. Ταῦτα προέρχονται ἀπὸ συμβιώσιν, ἀπὸ κοινὰ ίδαινικὰ καὶ τρόπους τοῦ σκέπτεσθαι, ἀπὸ ἀνάγκην ἀλληλοσυμπληρώσεως. Συνηθεστέρα εἶναι ἡ ἐκ συμβιώσεως φιλία. Γειτονες, συμμαθηταὶ, συμπαίκται, συστρατιῶται, συνεργάται, συνδέονται στενώτατα μεταξύ των, διότι εἶχον κοινὴν ζωὴν, καὶ κοινὰς περιπτείας. Πρὸ πάντων αἱ κοιναὶ θλίψεις συνδέουν ίσχυρότατα. Κοιναὶ ίδέαι συνδέουν διαύτως τὰ ἄτομα, διότι ταῦτα ἔχουν συχνὰ κοινὰς πνευματικὰς ἐπιδιώξεις. Οὐχὶ σπανίως συνδέονται φιλικῶς καὶ ἀνθρώποι μὲν διαφόρους ίδέας, ἐξ ἐπιθυμίας νὰ ἀνακοινώσουν καὶ γνωρίσουν ἀμοιβαίως ἀντιλήψεις διαφόρους τῶν ίδικῶν των.

Κατὰ τὴν ἐπικοινωνίαν μετ' ἄλλων προσώπων πλὴν τῆς σιωπηλῆς συμβιώσεως ἰκανοποιεῖται καὶ ἡ τάσις πρὸς ἔξωτερίκευσιν ἔσωτερικῶν καταστάσεων. "Ἐν ίδιάζον εύχαριστον συναίσθημα γεννᾶται κατὰ τὴν ἀσκησιν τῆς ἀνακοινώσεως, ἀσχέτως πρὸς τὴν σημασίαν καὶ τὰς συνεπείας τῶν ἀνακοινουμένων. Αἱ ἐξ ἐθιμοτυπίας ἐπισκέψεις γεννοῦν πάντοτε μίαν ἀναψυχὴν καὶ δίδουν ποικιλίαν εἰς τὴν ζωὴν μας, ἀδιαλείπτως ἀναγκαῖαν. Καίτοι εἰς τὰς κοσμικὰς ἐν γένει συγκεντρώσεις τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν συνομιλιῶν ἀναφέρεται εἰς γνωστὰ ἢ ἀσήμαντα πράγματα, παραμένει ἐν τούτοις ἡ εύχαριστησις ἐκ μόνης τῆς πράξεως τοῦ κοινωνεῖν μετ' ἄλλων καὶ συνομιλεῖν. Τὴν ἀνάγκην ταύτην ίσχυροτάτην ἔχουν αἱ γυναῖκες.

Διὰ τῆς ἀνακοινώσεως γεννᾶται ἡ ψυχικὴ ἐνότης τῶν μελῶν

έκάστης κοινωνίας. Πᾶσα ἀνακοίνωσις ἐντυπώσεων καὶ ιδεῶν εὑρίσκει ἀπήχησιν εἰς τὰ ἄλλα ἄτομα καὶ οὕτω διαμορφίζεται ἐν κοινόν ψυχικὸν περιεχόμενον, τὸ δποῖον τὰ ἐνώνει εἰς ἐν ὑπερατομικὸν δλον. Ἡ ἀπήχησις, τὴν δποίαν εὑρίσκει ἡ ἔκφρασις τῶν ιδεῶν ἔκάστου, τὸν βοηθεῖ νὰ κατανοῇ τὴν ἐν τῇ κοινωνίᾳ θέσιν του καὶ νὰ σχηματίζῃ πληρεστέραν αὐτοσυνείδησιν. Ἡ ἀντίληψις τῆς ἀπηχήσεως ταύτης ἀσκεῖ ἐνα ἔλεγχον ἐπὶ τοῦ ἀνακοινούντος καὶ μίαν πειθαρχίαν καὶ αὐτοεξέτασιν. Λόγῳ τῆς ἀνάγκης πρὸς ἀνακοίνωσιν καὶ πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν αἱ μεγάλαι προσωπικότητες δύνανται νὰ ἐπιδροῦν ἐπὶ τῶν μαζῶν καὶ νὰ διαδίδουν τὰς ιδέας των.

Ἡ ἀμοιβαία ἀνακοίνωσις ιδεῶν καὶ γνωμῶν μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ ἀγωνύμου πλήθους, προκειμένου περὶ συγκεκριμένων ζητημάτων, λαμβάνει ἐνιαίαν μορφήν, δνομαζομένη «*κοινὴ γνώμη*». Κατὰ τὸν σχηματισμὸν ταύτης συνέρχονται πλείστοι παράγοντες, τόσον τυχαῖοι, δύον καὶ σκόπιμοι. Τὸ περιεχόμενόν της δύναται νὰ ἔχῃ σοβαρὰς συνεπείας εἰς τὴν κίνησιν τῶν μαζῶν. "Ἐνεκα τούτου κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τὰ κράτη καταβάλλουν ιδιαιτέραν μέριμναν εἰς τὸ νὰ διευθύνουν τὰ μέσα τὰ συντελούντα εἰς τὸν σχηματισμὸν της, τὰ δποῖα λόγῳ τῶν τεχνικῶν καὶ λοιπῶν τελειοποιήσεων εἶναι σήμερον παμμέγιστα. Οἱ δμιληταὶ, βοηθούμενοι ἀπὸ τὸ ραδιόφωνον καὶ τὴν τηλεόρασιν δύνανται νὰ ἀσκοῦν ύποβολὴν εἰς τὰ πλήθη. Οἱ ἐκδόται ἐντύπου λόγου ἐπηρεάζουν ἐπίσης τὰς μάζας. Οἱ παραγωγοὶ τέλος τοῦ εἰκονιζομένου λόγου καὶ ζωῆς διὰ τοῦ κινηματογράφου προσδιορίζουν τὰς διαθέσεις τῶν μαζῶν.

Συναισθήματα ἀκολουθοῦν καὶ τὴν ἔμφυτον τάσιν πρὸς μίμησιν. Ὁ μικρὸς παῖς, δταν ἐπιτυγχάνῃ δ, τι καὶ οἱ μεγαλύτεροὶ του, λάμπει ἀπὸ ίκανοποίησιν. Ἄλλα καὶ οἱ ἐνήλικες συγκινοῦνται, δταν πραγματοποιοῦν δσα καὶ οἱ ἄλλοι. «*Tὸ χαίρειν τοῖς μιμήμασι πάντας*» τοῦ Ἀριστοτέλους εὑρίσκει τὴν κύρωσίν του ἀκαταπαύστως. Ἡ μίμησις εἶναι δυνατὸν νὰ γεννηθῇ ἀπὸ διαφόρους ἀφορμάς. Πολλάκις συμβαίνει λόγῳ τῆς δμοιότητος τῶν δρῶν μιᾶς ἐνεργείας. "Οταν ἐπὶ παραδείγματι εἰς κοινωνικὴν συγκέντρωσιν ἀρχίσουν μερικοὶ νὰ ἀποχωροῦν, ἀσυναισθήτως τοὺς μιμοῦνται καὶ οἱ ἄλλοι. "Ἄλλοτε ἡ μίμησις προέρχεται ἐκ λόγων ὀφελείας. "Οταν εἰς ἐπιχειρηματίας εἰσαγάγῃ μίαν τελειοποίησιν εἰς τὴν ἐργασίαν του, ἀμέσως τὸν μιμοῦνται καὶ οἱ τοῦ κλάδου του. Συχνὰ προέρχεται ἀπὸ ἔλλειψιν ιδίας πρωτοβουλίας. Ἀπὸ μίαν τάξιν τελειοφοίτων ἐνὸς Γυμνασίου πολλοὶ ἀκολουθοῦν ἐν ἐπάγγελμα, διότι τὸ ἥκολούθησαν καὶ ἄλλοι συμμαθητεῖν των. Χωρὶς νὰ ἔξακριβώσουν τοὺς δρους καὶ τὸ μέλλον τοῦ ἐπαγγέλματος τοὺς μιμοῦνται, διότι τοὺς λείπει ἡ πρωτοβουλία νὰ

έκλεξουν έν αλλο, προσαρμοζόμενον εἰς τὴν ἀτομικήν των πραγματικότητα. Πολλάκις ἡ μίμησις προέρχεται ἀπό συναισθηματικούς δεσμούς.³ Επὶ παραδείγματι ἀπό θαυμασμὸν καὶ φιλίαν.⁴ Ενίστε προέρχεται ἀπό διέγερσιν τοῦ αὐτοσυναισθῆματος καὶ συμιλλαν, οὐα δεῖξῃ τις, διὰ δὲν εἶναι κατώτερος εἰς ίκανότητα ἀπό ἄλλους διακριθέντας. 'Ο πρῶτος θεματικής τῆς οἰκονομικῆς δυναστείας τῶν Rothschild, δταν ἡρωτήθη πῶς κατώρθωσε νὰ δργανώσῃ ἐκ τοῦ μηδενὸς τόσον κολοσσιαίας ἐπιχειρήσεις, ἀπήντησεν, διὰ ὃς ἀρχὴν του εἶχε καθ' δλην τὴν ζωὴν τὸ ἔξης: «Πᾶν διεύθυνται νὰ κάμη ἐνας ἄλλος άνθρωπος, δύναμαις νὰ τὸ κάμω καὶ ἔγω».

'Ανωτέρας τάξεως εἶναι τὰ συναισθήματα τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς μετοχῆς εἰς τὴν ζωὴν τῆς ώργανωμένης δμάδος. 'Η κοινὴ ἰδέα ἀπό τὴν δποίαν ἐμπνέονται τὰ μέλη τῆς δμάδος καὶ διὰ τὴν δποίαν συγκινοῦνται γεννᾷ δεσμὸν ισχυρότατον. "Ανευ ψυχικῆς συνδέσεως δὲν ὑπάρχει δμαδικὴ ζωὴ, ἔστω καὶ ἀν συνυπάρχῃ τοπικῶς ἐν πλήθος ἀτόμων. Τὰ πλήθη ἐπὶ παροδείγματι, τὰ δποία περιπατοῦν τὴν Κυριακὴν τὸ ἀπόγευμα εἰς μίαν μεγάλην πλατεῖαν, δὲν ἀποτελοῦν δμάδα, διότι τοὺς λείπει ὁ ἐνωτικὸς ψυχικὸς δεσμὸς. 'Αντιθέτως τὰ εύάριθμα ἀτομα τοῦ ἐκκλησιάσματος θρησκευτικῆς κοινότητος ἀποτελοῦν δμάδα, διότι διαπνέονται ἀπό τὴν αὐτὴν ἰδέαν. 'Η ἐνοισα τὰ ἀτομα ἰδέα δυνατὸν νὰ εἶναι οἰκονομική, θρησκευτική, καλλιτεχνική, πολιτική, ἔθνική. Αὕτη δύναται νὰ ἐνώνῃ καὶ ἀτομα τοπικῶς κεχωρισμένα. 'Υπὸ τὴν ἐπίδρασίν της τὸ 'Ἐγὼ ὑπερβαίνει τὰ δρια τοῦ σώματος καὶ αὐξάνεται εἰς πλάτος, συνδεόμενον καὶ ταυτιζόμενον πρὸς τὴν δμάδα. 'Ἐν αὐτῇ ἡ σχέσις τῶν ἀτόμων εἶναι διάφορος τῆς φυσικῆς σχέσεως τῆς παραθέσεως τῶν σωμάτων. Τὰ ἀτομα τῆς δμάδος δὲν ζούν παρ' ἄλληλα, ἀλλ' ἐν ἄλληλοις.

'Ακόμη καὶ τὸ φυσικὸν περιέχον, ἐνῷ ζῇ ἐν κοινωνίᾳ τὸ πρόσωπον, τοῦ γεννᾷ συναισθήματα. Εἶναι ἡ ψυχικὴ σύνδεσις πρὸς τὸν τόπον τῆς γεννήσεως, πρὸς τὰ καθ' ἔκαστον στοιχεῖα του καὶ πρὸς τὸν δρίζοντά του, ἥτις ἀποκαλύπτει τὴν δύναμίν της, δταν τις ἀναχωρήσῃ μακρὰν τῆς πατρίδος. 'Η θλιψις ἐκ τῆς ἀποδημίας εἶναι ίδιαζουσα. Εἶναι ἡ νοσταλγία, ἥτις γεννᾷ διαρκῆ κατήφειαν καὶ μελαγχολίαν ἐν μέσῳ όλικῆς ἔξασφαλίσεως ἢ καὶ ἡθικῶν ἐπιτυχιῶν, δυναμένη νὰ ἔξελιχθῇ μέχρι καὶ βλάβης τῆς υγείας. Εἰς δλας τὰς γλωσσας εὑρηται ώνομασμένον τὸ ἄλγος τοῦτο. Εἶναι τὸ mal du pays διὰ τοὺς Γάλλους, τὸ Heimweh διὰ τοὺς Γερμανούς, καὶ τὸ Homesickness διὰ τοὺς 'Αγγλοσάξωνας.

'Ανωτάτη μορφὴ δμάδος εἶναι τὸ ἔθνος καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ ἀπορέον ἔθνικὸν κράτος. Τὰ ἀποτελοῦντα τὸ ἔθνος ἀτομα συναισθάνον-

ταὶ ἔαυτὰ συγδεδεμένα μὲ τὸ σύνολον, διότι ἐκ τούτου, ως ὑπερατομικῆς ἐνότητος ἔχούσης ζωὴν χιλιετηρίδων, λαμβάνουν κατ' ἔξοχὴν τὸ πνευματικόν των περιεχόμενον. Τὴν μετ' αὐτοῦ συνένωσιν βιοθινῶν ως ἐπέκτασιν τοῦ ἀτομικοῦ των Ἐγώ. Μετὰ τῆς βιώσεως ταύτης συνυπάρχει καὶ τὸ συναίσθημα ἀφοσιώσεως καὶ φιλοπατρίας. Ἡ δύναμις τοῦ μετὰ τοῦ ἔθνους δεσμοῦ εἶναι ισχυροτάτη. Πᾶσα πρόδος, εὔτυχία ἢ δυστυχία τοῦ συνόλου γίνεται αἰσθητὴ ως εὔτυχία ἢ δυστυχία τοῦ Ιδίου ἀτόμου. Ἡ φωνὴ τῆς κινδυνευόσης πατρόδος γίνεται ἀκουστὴ μέχρι τῶν μυχῶν τῶν τέκνων της, τὰ δποῖα σπεύδοντα πρὸς ὑπεράσπισιν της θεωροῦν καθῆκον ἐπιβαλλόμενον τὴν θυσίαν καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἀκόμη.

2. Τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα. Συμπάθεια εἶναι ἡ ψυχικὴ διάθεσις, ἥτις γεννᾶται ὅχι ἀπὸ τὴν ἀπλήν ἐν τόπῳ συμβίωσιν καὶ ἐπικοινωνίαν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν δημιουργίαν δεσμοῦ καθιστῶντος κοινᾶς τὰς χαρὰς καὶ τὰς λύπας ἀλλήλων.

Πρώτη δμάς συμπαθητικῶν συναισθημάτων εἶναι τὰ ἀκολουθοῦντα τὴν γενετήσιον δρμήν καὶ τὴν δρμήν τῆς μητρότητος. Ὁ ἔρωτικὸς δεσμὸς συνοδεύεται ἀπὸ τὴν βίωσιν τῆς κατανοήσεως τοῦ ἄλλου προσώπου, ως ἀτόμου τὸ δποῖον εἶναι φορεὺς ὑψηλῶν ἀξιῶν καὶ ἐκτιμᾶται διὰ τοῦτο. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο παραθεῖ ἔκαστον τῶν δύο προσώπων νὰ ἐμφανίσῃ πράγματι τὰς ἀξίας ποὺ τοῦ ἀποδίδει τὸ ἄλλο. Δι' αὐτοῦ ἡ ἐνεργητικότης πολλαπλασιάζεται καὶ ἐπιχειροῦνται ἔργα, τὰ δποῖα προηγουμένως ἐθεωροῦντο ἀκατόρθωτα. Ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ ἀλλάσσει, δλα δὲ τὰ πράγματα φαίνονται μὲ ἄλλα χρώματα: «*Incipit vita nova*», κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Δάντου. Ἡ τρυφερότης, ἡ ἀφοσίωσις καὶ ἡ πίστις εἶναι αἴτημα ἀμοιβαίον τῶν συνδεθέντων. Ἐάν συμβῇ διάφευσις τῶν ἐλπίδων, ἀκολουθεῖ πόνος ψυχικὸς ἰδιότυπος, δστις δύναται νὰ βλάψῃ σοβαρῶς μὴ ισχυρούς χαρακτῆρας δι' δλην τὴν ζωήν.

Αἱ μορφαὶ τοῦ ἔρωτικοῦ δεσμοῦ εἶναι πλείονες. Ὁ *ἔρως κεραυνὸς* (*coup de foudre*) εἶναι ὁ αἰφνιδίως ἀναφαινόμενος, ὁ καθιστῶν τὸν κατεχόμενον «*μανίαν μεμηνότα*» κατὰ τὴν κλασσικὴν ἔκφρασιν, ἀλλ' ἀπαντώμενος εἰς δλιγωτέρας περιπτώσεις. Συχνότερος εἶναι ὁ *ἔρως λογικευόμενος*, ὁ ἀρχίζων ως ἐνδιαφέρον, ἐξελισσόμενος ἐπειτα εἰς ἔλειν καὶ θαυμασμόν, καὶ ἀκολουθούμενος ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν περὶ ὑπάρξεως χαρίτων καὶ ἀξιῶν εἰς τὸ ἔρωμενον πρόσωπον μὲ κατάληξιν τὴν πεποίθησιν περὶ Ιδανικοῦ συντρόφου καὶ ἀνάγκην κατακτήσεως του. Τρίτη μορφὴ εἶναι ὁ *ἐπιποτικὸς ἔρως* ὁ ἔχων ἔξιδανικευσιν τοῦ ἔρωμένου, ἐμπνέων μεγάλας πράξεις, μὴ ἀποβλέπων δὲ εἰς τὴν ταχεῖαν κατάκτησιν, ἀλλ' εἰς τὴν ἔξυμνησιν τῶν θυμικῶν

καταστάσεων τῶν γεννωμένων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μὴ πληρωθείσης κτήσεως. Ἐντεθεν καὶ μία ὑποσυνείδητος ἀποφυγὴ τῆς πληρώσεως ἐκ φόβου στειρεύσεως τῆς πηγῆς ἐμπνεύσεως. Ἡ μορφὴ αὕτη, ἐπειδὴ ἔχει πολλὰ τὰ ἀνάλογα πρὸς τὸν ἐν τῷ Συμποσίῳ τοῦ Πλάτωνος σκιαγραφούμενον ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἔρωτα καλεῖται κοινῶς καὶ *Πλατωτικὸς* *ἔρως*.

Νέα ίδιάζοντα συγαισθήματα γεννᾶται συζυγικὴ συμβίωσις. Είναι τὰ τῆς γαλήνης, τῆς δλοκληρώσεως καὶ τῆς εύτυχίας, τὰ δποῖα δίδουν εἰς μὲν τὸν ἄνδρα τὴν δύναμιν ἀενάου ἔξωτερικῆς δράσεως καὶ δημιουργίας, εἰς δὲ τὴν γυναῖκα τῆς στοργῆς, τῆς ὑπομονῆς, τῆς ἀφοσίωσεως μέχρις αὐτοθυσίας. Ο Bismarck εἶχεν εἶπει: « δ, τι *ἴκαμα διὰ τὴν Γερμανίαν τὸ δφείλω εἰς τὴν γυναῖκα μου* ». Ἡ κοινὴ συμβίωσις συνδέει τὰ πρόσωπα ὅχι εἰς σάρκα, ἀλλ᾽ « εἰς ψυχὴν μίαν ». Ἡ περίπτωσις τοῦ μεγάλου χημικοῦ Bertelot, δοτις δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐπιζήσῃ τοῦ θανάτου τῆς συζύγου του, ἀλλ᾽ ἀπέθανεν ἐκ λύπης τὴν ίδιαν ἡμέραν, δὲν εἶναι τῇ μοναδικῇ¹.

Διὰ τῆς γενέσεως τέκνων συμπληροῦται ὁ κύκλος τοῦ ψυχικοῦ συνδέσμου τῆς οἰκογενείας. Ἐν αὐτῷ ἀναφαίνονται αἱ ἀνώταται ἀνθρώπιναι χαραὶ. «Οσοι τὰς ἐστερήθησαν γνωρίζουν τὸ στοιχεῖον τῆς ὑποστάσεως τῶν ἐλλείπει. Ἡ ψυχοσύνθεσις τῶν ἀνατραφέντων εἰς Ὁρφανοτροφεῖα ἐμελετήθη λεπτομερῶς καὶ διεπιστώθη τῇ ὑπαρξίᾳ τῆς συνολικῆς ἑκείνης ψυχικῆς συρρικνώσεως, ἥτις ἀπεκλήθη *Ίδρυματογενής καθυστέρησις* (Hospitalismus). Πρὸς ἔξουδετέρωσίν της εἰσήχθη ὁ θεσμὸς τῆς ἔξωφανικῆς περιθάλψεως τῶν στερηθέντων τῶν γονέων τῶν, δι᾽ ἐντάξεως τῶν εἰς οἰκογενείας μὲ τέκνα ὅμηλικά τῶν, παρεχομένης ὑπὸ τῆς Πολιτείας μηνιαίας ἀρωγῆς εἰς τὴν ἀναλαμβάνουσαν τὸ ἔργον τοῦτο θετὴν οἰκογένειαν. Ὁ θεσμὸς οὗτος ἀπέδωκε καὶ παρ᾽ ἡμῖν λαμπρὰ ἀποτελέσματα.

Ἡ οἰκογένεια βιοῦται παρ᾽ ὅλων τῶν μελῶν ὡς σύνολον ἔνιασιον, ὡς τῇ πρώτῃ μορφῇ κοινωνίας, μεθ᾽ ἣς συνδέονται ψυχικῶς τὰ μέλη τριῶν συμβιουσῶν γενεῶν. Ἡ κλασσικὴ Ἑλλὰς ἔξηρε καὶ ἔξύμνησε τὰς ἀποχρώσεις τῶν συναισθημάτων τούτων. Αἱ χιλιάδες τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων, τῶν ζώντων καὶ μοχθούντων ἐπὶ δεκαετηρίδας ὅλας εἰς τὰ πέρατα τῶν ἡπείρων καὶ τῶν θαλασσῶν χάριν τῶν οἰκογε-

1. Ὁ *Παλαμᾶς*, ζῆσας ὁ ίδιος ὀλοκληρωμένην οἰκογενειακὴν ζωὴν τὴν ἔξύμνησεν εἰς πλείονα ποιῆματά του. Χαρακτηριστικότερα εἶναι τὰ « *Ἀγάθωνος γυνή* », « *Τὸ σπίτι μας* », ὡς καὶ τῇ συλλογῇ « *Τάφος* ».

Παράβ. *Σπετσιέρη Κ.*, ‘Η παίδευτικὴ λειτουργία τῆς τέχνης καὶ ὁ *Παλαμᾶς*, ’Αθῆναι 1960.

νειδών των, ἐπανακυροῦ τὸ ἀκατάλυτον τοῦ δεομόθ, τοῦ ἀποτελοθύντος τὸ θεμέλιον πάσης πολιτείας.

“Αλλης μορφῆς συναισθήματα εἶναι τὰ συνακολουθοῦντα τὴν δρμήν τῆς συμπάθειας καὶ ἀλληλοβοηθείας. Τὸ νὰ δύναμαι διὰ τῆς βοηθείας μου νὰ γενγῶ χαρᾶν καὶ νὰ ἀνακουφίζω πονοθυμτας καὶ ὑποφέροντας εἶναι μία ἄνωτέρα βίωσις καὶ ἀπολαύω τὸν μισθόν μου κατ’ αὐτὴν ταύτην τὴν ἀσκησιν τῆς φιλαλλῆλου πράξεως. Ἡ ψυχὴ δι’ αὐτῆς ἔξευγενίζεται καὶ ἀπαλύνεται. Νεώτερος ποιητὴς ἔλεγε: «διὰ νὰ εἴπω, διὰ βέζησα ωραῖα τὴν ἡμέραν μου, πρέπει νὰ διαβάσω ένα ποίημα, νὰ ἀκούσω ένα κομμάτι μουσικὴν καὶ νὰ κάμω μίαν καλήν πρᾶξιν».

Η συμπάθεια στηρίζεται εἰς τὸ γεγονός, διτι ἔχομεν γένεσιν συναισθημάτων ἐξ ἀκτινοβολίας. “Οταν τις ἦδη τινὰ νὰ κλαίῃ, λυπεῖται καὶ αὐτός, δταν ἀντιληφθῇ φωνὴν τρόμου, καὶ αὐτός φοβεῖται, δταν ἀκούῃ τραγούδια, γίνεται καὶ αὐτός εὕθυμος. Ὄλοκληρος ἡ ρητορική, τόσον ἡ πολιτική καὶ δικανική, δταν καὶ ἡ ἐκκλησιαστική στηρίζεται εἰς τὸ ψυχολογικὸν γεγονός τῆς μεταδόσεως καὶ ἀκτινοβολίας ἐπὶ τοὺς ἀκροατὰς τῶν συναισθημάτων τοῦ ρήτορος. Αἱ λεγόμεναι πίστεις δὲν εἶναι ἀποδείξεις μὲ συλλογιστικὴν αὐστηρότητα, ἀλλὰ γένεσις εύνοϊκῶν συναισθημάτων.

Η συμπάθεια δι’ ἀτυχίας εἶναι συχνοτέρα, διότι κατ’ αὐτὴν ὑπάρχει καὶ ἡ συνείδησις ὑπεροχῆς τοῦ βοηθοῦντος ἐν σχέσει πρὸς τὸν βοηθούμενον. Τὸ συλλυπτισθαι εἶναι συχνότερον τοῦ συγχαίρειν. Τὸ συναισθημα τοῦτο περιγράφεται εἰς τὸ κλασσικὸν δρᾶμα ὡς ἔλεος. “Ἐχει ὡς ὑπόδστρωμα τὴν συνείδησιν περὶ κοινῆς μοίρας τῶν ἀνθρώπων¹. Ἐν τῇ Ἀγορᾷ τῶν Ἀθηνῶν ἥτο Ἰδρυμένος βωμὸς τοῦ Ἐλέου.

Ο Χριστιανισμὸς ἀσχολεῖται περισσότερον μὲ τὴν διερεύνησιν τοῦ «θείου ἔλεους», τὸ δποῖον καταλαμβάνει κεντρικὴν θέσιν εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικούς ὅμνους, προβαλλόμενον πρὸς μίμησιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ σύγχρονος ἀντίληψις νοεῖ τὴν συμπάθειαν ὡς ικανότητα πρὸς ψυχικὴν μετάθεσιν εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ πάσχοντος τὰ κακά.

Περὶ τῶν συναισθημάτων τοῦ συγχαίρειν ἔχομεν μίαν θεωρίαν ἥδη ἐκ τῆς ἀρχαιότητος. Εἶναι «τὸ φιλεῖν» τοῦ Ἀριστοτέλους, ἥτοι ἡ εύχαριστησις, δταν ὁ φίλος πραγματοποιεῖ τὴν ἴδικὴν του ὅπαρξιν. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ φίλου τίθεται παρ’ αὐτοῦ ὁ δρός τοῦ «ἀγνωμ-

1. «"Εστω δὴ ἔλεος λύτη τις ἐπὶ φαινομένῳ κακῷ φθαρεικῷ ἢ λυπηρῷ τοῦ ἀναξίου τυγχάνειν, δὲ καν αὐτὸς σπροσδοκήσεεν ἀν παθεῖν ἢ τῶν αὐτοῦ τινα, καὶ τοῦτο δταν πλησίον φαίνηται». Ἀριστοτέλους Ρήτορ. B 1385 β 13 - 16.

λεῖν»¹. Συναφής είναι καὶ ἡ «ἀγάπησις» τῶν Στωϊκῶν. Αὕτη δμως περιωρίζετο μεταξύ τῶν «σπουδαίων» καὶ τῶν «έταιρων». Ὁ Χριστιανισμὸς θὰ εἰσαγάγῃ τὴν τελείωσιν τοῦ συναισθήματος τῆς συμπαθείας διὰ ταυτίσεως τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ «δμοίωσις Θεῷ», ἡ ἀναζητουμένη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ἔγκειται κατ' αὐτὸν εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἀγάπης.

Ολιγώτερον συνήθης είναι ἡ λόπη διὰ ξένην χαράν, ἡ ζηλοτυπία, δ φθόνος. Ἐπίσης ἡ ἀδιαφορία διὰ ξένην λύπην καὶ πόνον. Αἱ περιπτώσαις χαιρεκακίας ἡ σαδιστικῆς ἐπιδιώξεως βλάβης τοῦ ἄλλου εύρισκονται πέραν τῶν δρῶν τοῦ κανονικοῦ, εἰς τὸ παθολογικόν. Ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τινῶν, δτὶ ἡ δρμὴ τῆς συμπαθείας ἔχει ἀτροφήσει μὲ τὴν πρόσδον τοῦ πολιτισμοῦ. Τοῦτο δμως ἐμφανίζεται μόνον ἐπιφανειακῶς. Ἐν τῇ πραγματικότητι αὕτη ἔχει ἐνισχυθῆ, μὲ μόνην τὴν διαφοράν, δτὶ τὴν ἀσκησιν τῶν ἐκ ταύτης ὑποχρεώσεων ἀνέλαβε τὸ φργανωμένον κράτος, ἵνα γίνεται συστηματικωτέρα καὶ πληρεστέρα. Διὰ τὴν σύγχρονον συνείδησιν ἡ παροχὴ βοηθείας πρὸς τοὺς πάσχοντας δὲν είναι πρᾶξις δωρεᾶς, ἀλλὰ δικαίωμα ἀπαιτητὸν τῶν ἔχοντων ἀνάγκην βοηθείας μελῶν τοῦ συνδλοῦ. Ἐπακολούθημα τῆς συνειδήσεως ταύτης είναι ἡ ὑπὸ τοῦ κράτους παροχὴ βοηθείας εἰς τοὺς ἀσθενεῖς καὶ ἡ δωρεάν θεραπεία τούτων, ἡ συντήρησις τῶν καθισταμένων ἀνικάνων καὶ ἀναπήρων, τὰ ἐπιδόματα ἀνεργίας, αἱ κοινωνικαὶ ἀσφαλίσεις καὶ οἱ ποικίλοι ἄλλοι θεσμοὶ δημοσίας ἀντιλήψεως.

3. Τὰ συναισθήματα δημιουργίας είναι τὰ συνακολουθοῦντα τὴν ἀσκησιν τῆς ἐνεργητικότητός μας, πρὸς τὴν δποίαν ἐμφύτως τείνομεν. Τὸν χρόνον μας θέλομεν νὰ διερχώμεθα οὐχὶ ἐν ραστώνῃ, ἀλλὰ δημιουργούντες. Ἡ ἀπρᾶξια, ἡ ἡ καταδίκη ἐνδές ἀνθρώπου νὰ μὴ ἐνεργῇ σκοπίμως, γεννᾷ συναισθήματα καταπιεστικὰ καὶ δυσάρεστα², ἔστω καὶ δν ἔχῃ τις δλα τὰ πρὸς συντήρησιν. Είναι τὰ συναισθήματα πλήξεως καὶ ἀνίας. Τὸ ἄτομον εἰς τὸ ἐπάγγελμα λαμβάνει συνείδησιν δλων τῶν δυνάμεων του καὶ τῆς ἰκανότητος νὰ πραγματοποιῇ σκοπούς. Ὁ ἀπλούστερος τεχνίνης, δταν βλέπῃ τὸ

1. «Ἐστω δὴ τὸ φιλεῖν τὸ βούλεσθαι τινες ἀ οἴεται ἀγαθά, ἐκείνου δυνα ἀλλὰ μὴ αὐτοῦ, καὶ τὸ κατὰ δύναμιν στρατικὸν είναι τούτων. Φίλος δέ ἐστιν δ φιλῶν καὶ ἀντιφιλούμενος». Ἐνθ' ἀνωτ. B 4 1380 β 35 - 1381 α 5.

2. Ὁ Dostojewski εἰς τὸ ἔργον του «Ἀναμνήσεις ἀπέδ τὸ σπίτι τῶν νεαρῶν» δηγεῖται, δτὶ οἱ ἐπὶ Τσαρισμοῦ ἐξδριστοὶ εἰς τὴν Σιβηρίαν, οἱ δποῖοι ὑπεβάλλοντο εἰς καταναγκαστικὰ ἔργα, δσάκις ταῦτα ἀπέβλεπον εἰς ἐνα σκόπον, ὑπέμενον καὶ εἰργάζοντο. Εἰς μίαν κατηγορίαν δμως ἔξορίστων είχεν ἐπιβληθῆ, νὰ ἀνοίγῃ δπάς εἰς τὴν ἀμμον καὶ κατόπιν νὰ τὰς κλείῃ. Οὗτοι ἀκριβῶς κατελαμβάνοντο ἐν τέλει ἀπό ἀπελπισίαν.